

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Амантур уулу Э.

**ИСЛАМ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮНҮН ТАРЫХЫЙ
КАЛЫПТАНУУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ**

Амантур уулу Э.

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ
ИСЛАМСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

Amantur uulu E.

**HISTORICAL TRENDS OF THE FORMATION
OF ISLAMIC STATEHOOD**

УДК: 93 (07)

Бул макалада историзм методун пайдалануу менен ислам мамлекети, мамлекеттүүлүк түшүнүктөрүнүн ислам дүйнөсүндө калыптануу тенденциялары анализденген. Халифаттын ислам концепциясынын негизги башаты баяндалды, анын саясий практикадан акырындап четтөө процесстери белгиленди. Халифаттагы көптөгөн көтөрүлүштөрдүн жана ички согуштардын кесепетинен XI к. ал көз карандысыз султанаттарга жана эмираттарга бөлүгүүгө дуушар болду. Сунниттердин лидери катары Багдад халифи мамлекеттин борбордук бөлүгүн гана көзөмөлдөп калды. Ал эми XIII к. монгол чапкыны халифатты биротоло алсыратып салган. XVI к. башына чейин Каирде формалдуу гана өкүм сүрүп келген Багдад халифи титулун Осмон империясына өткөрдү. Халифат саясий институт катары Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Осмон империясынын кыйрашына чейин өкүм сүрдү.

Негизги сөздөр: Ислам мамлекети, мамлекеттүүлүк, ислам дүйнөсү, Куран, Хадис, сүннөт, халифат.

В данной статье с помощью метода историзма анализированы исторические тенденции становления понятий исламское государство и государственность в исламском мире. Излагаются основополагающие начала исламской концепции халифата, отмечается ее постепенный отход от реальной политической практики. К XI в. халифат в результате многочисленных восстаний и междоусобных войн распался на самостоятельные эмираты и султанаты. Багдадский халиф, оставаясь духовным главой суннитов контролировал лишь столичные территории. Окончательно Багдадский халифат был завоеван и упразднен монголами XIII в. Резиденция халифа была перенесена на западную часть халифата, в город Каир, где халиф сохранял духовное лидерство среди суннитов до начала XVI в., когда оно перешло к

Османской империи. Халифат как политический институт сохранялся вплоть до распада Османской империи после Первой мировой войны.

Ключевые слова: Исламское государство, государственность, исламский мир, Коран, Хадис, сунна, халифат.

In this article, using the method of historicism, historical tendencies of the formation of the concepts of the Islamic state and statehood in the Islamic world are analyzed. The fundamental principles of the Islamic concept of the caliphate are outlined, its gradual departure from real political practice is noted. By the 11th century, as a result of numerous uprisings and internecine wars, the Caliphate disintegrated into independent Emirates and Sultanates. The Baghdad Caliph, remaining the spiritual head of the Sunnis, controlled only the capital territories. Finally, the Baghdad Caliphate was conquered and abolished by the 13th century Mongols. The residence of the caliph was transferred to the western part of the caliphate, to the city of Cairo, where the caliph maintained spiritual leadership among the Sunnis until the beginning of the 16th century, when it passed to the Ottoman Empire. The Caliphate as a political institution persisted until the collapse of the Ottoman Empire after the First World War.

Key words: Islamic state, statehood, Islamic world, Koran, Hadith, Sunna, Caliphate.

Адамзат өзүнүн тарыхый өнүгүүсүндө коомдук байланыштарды жөнгө салуу жолуна түшүүсү менен адам тарабынан түзүлгөн мамлекет сыяктуу уюмдар кандайча негизде пайда болду жана кандай жолдор менен өкүм сүрөт, өнүгөт деген суроолор келип чыкты. Көптөгөн окумуштуулар мамлекет адамзат тарыхынын баардык этаптарында эле болбогондугун жана белгилүү

бир мезгилде пайда болгондугун белгилешет. Албетте тарыхтан мамлекет статусун алып жүргөн түзүлүштөр Байыркы Чыгыш өлкөлөрү болгон Египет, Вавилон 5 миң жыл мурун өкүм сүргөнүн билебиз. Бирок, алар жана андан кийинки өлкөлөр ар кандай түшүнүктөр, категориялар жана терминдер менен белгилүү болушкан. Тактап айтканда, алар “полистер”, “республика”, “каганат”, “империя” ж.б. Ал эми жалпы маанини түшүндүргөн “мамлекет” терминин илимге XVI кылымдын башында Никколо Макиавелли киргизгенден баштап бардык өлкөлөрдө колдонула баштады. Бирок, ар бир өлкөнүн жаралышы, өнүгүүсү өзгөчө жана аны изилдөөдө илимдин тармактары мамлекеттин пайда болуусу жана ага түрткү болгон коомдук жана башка кубулуштарды, шарттарды, себептерди аныктоо менен мамлекет түшүнүгү боюнча белгилүү бир жыйынтыкка келебиз.

Негизинен, адамзаты тарабынан киргизилген ар бир табылга муктаждыктардан улам келип чыккандай эле, мамлекеттик түзүм дагы адамдардын жашоосун, коопсуздугун жана кызыкчылыгын сырткы коркунучтардан коргоо максатында түзүлгөн эң жогорку уюмдашуу формасы катары пайда болгон.

Антикалык доордо Платон менен Аристотелдин “идеалдуу мамлекет” жөнүндөгү идеалары көтөрүлгөн жана мамлекеттин теориясы батыш дүйнөсүндө бир канча убакыт өз таасирин көрсөтүп мамлекетти түзүү жана аны башкаруу боюнча үлгү болуп келди.

Ислам дүйнөсүндө да мамлекет түшүнүгү муктаждыктан пайда болду жана мамлекет жана мамлекеттүүлүк идеаларынын булагы катары Куран жана Хадистер саналып адамдар ортосундагы мамлиле, мамлекеттин түзүлүшү жана анын ишмердүүлүгү негизги үч жобонун негизинде түзүлгөн. Алар: кеңешүү зарылчылыгы жана жалпы пикирге негизделип чыгарылган чечим; талаш-тартыштарды чечүүдө “укук жана акыйкаттуулук” принциптерин кармануу; Жараткандын элчисине жана бийлик ээлерине баш ийүү зарылдыгы. Бул жоболор ислам мамлекети жана ислам укугу теориясынын калыптанышында чечүүчү ролду ойноду десек жаңылышпайбыз. Ислам өз окууларында бийликти үч даражага ажыратат: Алланын бийлиги; Пайгамбардын бийлиги; өкүмдарлардын бийлиги. Куран жана Сүннөт башкы булагы катары таанылып, ага

ылайык курулган мамлекетте Алла Таала тарабынан берилген бийликтин болушу таанылганы менен ал кандай жол менен уюштурулат, кимге өтөт жана кантип шайлоо болот деген сыяктуу суроолор чечилбестен ачык калган. Бул боштуктарды толтуруу вазыйпасы б.а. ислам мамлекетинин теориясын иштеп чыгуу миссиясы ислам укугуна-фикх илимине жүктөлдү. Жогоруда айтылган булактарда көрсөтүлгөн абдан аз маалыматтарды негиз кылуу менен мамлекетте бийликти уюштуруу жана аны алып баруу принциптерин иштеп чыгып натыйжада, ислам мамлекети-халифаттын концепциясы түзүлдү. Абу Хасан аль-Мавардинин ислам мамлекетин түзүү жана алып баруу принциптерин чагылдырган “Бийликтин нормалары жана диний ыйгарым укуктарында” халифат ислам динин коргоо жана дүнүйө иштерин башкарууну уюштуруудагы пайгамбарлык миссиянын уландысы катары каралган [2].

Албетте, бир-эки принциптин негизинде ислам башкаруу концепциясын, мамлекеттин ишмердүүлүк тартибин жана структурасын жөнгө салуучу укуктук нормалардын системасын иштеп чыгуу ошол учурдагы укук таануучуларга өтө татаал милдетти койгон. Бирок, Куран жана хадистердеги аз сандагы маалымат-нормалары тескерисинче башкаруучуларды учурдун жана коомдун талабына ылайык башкаруу формасын, саясий режимин, мамлекеттик түзүлүштү тандоого жол ачкан. Эң негизгиси халифатта мамлекет башчысын дайындоодо жана анын ыйгарым укуктарын ишке ашыруусунда кеңешүү принциби киргизилген. Халиф менен коомчулуктун өз ара мамилесин алып баруу шарият маселелерин чечмелөөчү аалымдар кеңешине тапшырылып алар негизги үч функцияны аткарышкан. Ал функциялар төмөнкүлөр: мамлекет башчысы кызматына талапкерди шайлоо; халифке кеңеш берүү; бийликти ишке ашыруудагы халифтин ишмердүүлүгүн шарияттын негизинде көзөмөлдөгө алуу. Албетте халифаттык башкаруу формасынын бул идеалдуу модели убакыттын өтүүсү менен өзгөрүп кетти, Мухаммед пайгамбардын өлүмүнөн кийин ал тарабынан түзүлгөн ислам халифаты, мусулман дүйнөсүндө 632-661 жж. өкүм сүргөн “Адил халифат” деп аталган (Абу Бакир Сыдык, Умар бин Хаттаб, Осмон бин Аффан жана Али бин Абуталиб) мамлекетте гана колдонулду деген пикирлер арбын. Буга далил

катары 661-жылы бийликке келген Омейяддар династиясындагы башкаруу формасын жана Мухаммед пайгамбардан калган хадисти “Халифат пайгамбар белгилеген жолдо отуз жыл өкүм сүрөт, андан кийин Аллах бийликти кимге кааласа ошого берет” келтиришет [6].

Тарыхчы, социолог жана саясат таануучу Ибн Халдун мамлекеттик түзүлүш жана башкаруучулардын сапаттары боюнча анализдерди жүргүзгөн белгилүү “Мукаддима” аттуу эмгегинде монархиялык мүнөздөгү падышалык бийлик халифаттан айырмаланып адамдардын үстүнөн бийлик жүргүзүүдө Жараткандын шариатына таянууга караганда башкаруучунун саясий максатына жана кызыкчылыгына көбүрөөк көңүл бөлүнөт деген пикирин айткан [4]. Так ушундай мүнөздөгү династиялык мамлекетке айланган XIII к. жарымына чейин өкүм сүргөн Омейяддар жана Аббасиддер халифалыктары тышкы көрүнүшүндө гана баштапкы халифат делген ислам мамлекетинин белгилерин сактап калышкан. Араб халифатынын кыйрашы жана 1258-ж. монгол баскынчылыгынын натыйжасында Багдаддын кулашы мусулман дүйнөсүнүн саясий биримдигин жоготкондугунан кабар берген. Акырындап жаңы мусулман империялары пайда болду [5]. Орто кылымдарда халифат формалдуу сакталганы менен классикалык концепциясынан четтеп акыры анын миссиясын Осмон империясы өзүнө алды жана анын султанын ислам дүйнөсү халиф титулун берүү менен тааныды [3]. Халифаттын тарыхы Осмон империясынын 1924-жылы кыйрашына чейин диний негизде түзүлгөн саясий институт катары уланды.

Мусулман үмөтүнүн коому өз алдынча мамлекетке айлануу процессинде өзүнө диний гана түшүнүктү камтыбастан аксиологиялык мүнөзгө ээ болду. Жаратканга ишенүү жана анын буйруктарын аткаруу сыяктуу жеке баалуулуктар, ишенимдер менен катар эле ислам дини мамлекет жана анын формасы деген бир катар коомдук түзүлүштү аныктаган саясий түшүнүктөрдү алып келди. Аны менен коомдогу адамдар ортосундагы экономикалык, саясий, социалдык жана маданий мамилелерди куруу, жөнгө салуунун жаңы тартиптерин киргизди.

Мамлекеттин аймагы, атрибуттары, тышкы жана ички коркунучтардан коргоочу армия, салык системасы, социалдык камсыздоо, бийликти түзүү жана алып баруу процедуралары ж.б.

коомдук кубулуштар, түшүнүктөр кирди жана бул түшүнүктөрдү чечмелөө, уюштуруу иштерин Мухаммед жана анын сахабалары Куран, хадис жана кеңешүү жолдору аркылуу чечүү менен мамлекет, мамлекетүүлүк, саясий система, бийлик, шайлоо, башкаруу сыяктуу түшүнүктөргө мурун калыптангандан айырмаланган, таптакыр жаңы түшүнүктөр пайда болуусуна алып келди. Жаңы гана түзүлгөн мамлекет буга чейин болгон жана ошол убактагы чектеш жайгашкан башка мамлекеттерден жогорудагы коомдук мамилелердиги өзгөчөлүктөрү менен гана айырмаланбастан анын жүргүзгөн ички жана тышкы саясатынан дагы айырмаланган.

Жогоруда келтирилген фактылар, аргументтер жана ислам дүйнөсүндө болуп өткөн коомдук кубулуштар ислам мамлекетүүлүгүнүн тарыхый калыптанышы, анын баштапкы халифат башкаруу формасын сактап, өнүгүүсү бир канча орчундуу себептерден улам сакталбай трансформациялангандыгын көрсөтөт. Үмөт ислам дүйнөсүндө социалдык-саясий башат болуп саналат жана анын биримдигинен, заманбаптыгынан, ислам дининин негизги идеаларын карманышынан мамлекеттеги, региондогу жана дүйнөдөгү орду аныкталат. Ислам мамлекети баштапкы түзүлүшүндө жана өнүгүүсүндө, орто кылымдарда мусулман элдери халифат, каганат, империя, хандык мамлекеттерде жана мамлекеттик түзүлүштөрдө жашап келишти [1].

Азыркы учурдагы ислам мамлекетинде ислам дини мамлекеттик түзүмдө негизги болгон менен конституциялык, кылмыш, үй-бүлө, салык ж.б. укуктук тармактарында шариат негиздери, талаптары бир топ өзгөрүүгө, реформага дуушар болду.

Ислам мамлекеттик түзүлүш формасына классикалык түшүнүгүндө уюштуруу абдан татаал, бирок андай аракетти бүгүнкү күндө мамлекеттер федерациясы болгон, Бириккен Араб Эмиратын, Малайзия сыяктуу өлкөлөрдү мисал кылсак болот.

Негизинен азыркы кездеги ислам мамлекеттерин жана тарыхый жактан өкүм сүргөн мамлекеттик түрлөрүн төмөндөгүдөй типтерге бөлүүгө болот. Аларга: халифат, султанат, имамат, империя, эмират, республика, королдук.

Ислам мамлекеттери азыркы убакта баштапкы кабыл алынган формасын жоготкону менен

шарият талабынын негиздерин карманууга аракет кылууда жана мезгилдин өтүүсү менен дагы да реформаларга, трансформацияланууга жол берилиши шексиз. Бул сыяктуу ойлорго тенденциялар катары 2010-жылдардан кийин болуп өткөн араб мамлекеттериндеги саясий толкундоолор, анын жыйынтыгында бийлик алмашуулар жана конституциялык реформалар, Ирак, Ливия мамлекеттериндеги саясий режимдердин алмашуусу, Сирия, Ирак, Ливия өлкөлөрүн баскан согуштар, миңдеген мусулмандардын Европа өлкөлөрүнө агылышы аймактагы жана эл аралык мамиледе бир топ өзгөрүүлөргө алып келүүсү мүмкүн.

Адабияттар:

1. Абдырахманов Т.А., Амердинова М.М. Исламский мир: прошлое и настоящее. - Б., 2015. - С. 13.
2. Абу Хасан аль-Маварди. Аль-Ахкам ас-султанийя ва-ль-виляят ад-динийя (Бийликтин нормалары жана диний ыйгарым укуктары). - Алжир, 1983.
3. Бартольд В.В. Халиф и Султан./ Бартольд В.В. Работы по истории ислама и Арабского халифата. - М., 2002. - С. 15-78.
4. Ибн Халдун. Мухаддима. - Бейрут: б.и. - С.191.
5. Мамытов Т.Б. Формирование и эволюция мусульманского мира. / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №7. - Бишкек, 2017. - С. 238-241.
6. Энциклопедия хадисов (Эл. ресурс). <https://hadis.info/xadis-v-moej-obshhine-xalifat-prosushhestvuet-tridcat-let-posle-chego-nastupit-carstvovanie/> 20909/.

Рецензент: к.и.н., профессор Өмүрбеков Ч.К.